

Koldo Zuazo

Euskara Batua. Ezina ekinez egina

Elkar argitaletxea, Donostia, 2005, 274. orr.

Oraingo honetan Koldo Zuazo irakasle, ikertzaile eta idazle ezagunak dakarkiguna 1988an Euskaltzaindiaren *Iker* bildumako bosgarren zenbakian argia ikusitako *Euskararen batasuna* doktorego tesiaren eguneratze eta gaurkotzea da funtsean. Funtsean diot, zeran oraingoan badira hartan ageri ez ziren –ezin ager zitezkeen– azken urteotako euskara batzearen inguruko gorabeherak, eta halaber egileak bere baitatik, euskararen egungo egoeraz pentsaketa ari izan ondoren, aterra dituenak.

Liburuaren mamia ikusi eta iruzkintzeari lotu baino lehen erran nahi dut Zuazoren lanekin agitu ohi denez, euskara erraz, garbi eta aberatsean idatzirik dagoela, egilearen xedea euskara batuaren inguruko goiti-beheitiak irakurleak aise ulertzeko moduan adieraztea baita. Gure artean hain kaskarki ibili ohi diren idazleen deiturak ere egokiro erabiliak dakuskit gehien-gehienetan, behin edo beste nik neronek beste modu batera idatziko banituzke ere abizen horiek: erraterako, zergatik ez ausartu *Kardaberatz* idaztera Mitxelenak inoiz egin zuen bezala?, eta zergatik ez *Ikabaltzeta*, ez ur ez ardo, ez

arrain ez haragi ez den *Ikabalzeta* horren orde? Toponimiaren arloan bada *Santiagoko bidea* bat, arauturik dagoen *Donejakue bidea*-ren ordainetan, baina oro har onomastika zuzen darabil Gasteizko irakasleak, ez baita gutxi, ikusiak ikusi eta irakurriak irakurri. Lana, bestalde, oinarri zientifiko sendoaren gainean idatzia da, erran bezala tesia baitu abiapuntu eta egileak harrezkero irakurri dituen lan ugariak berme.

Gure artean Zuazo batez ere hondarreko urteotan egin dituen dialektologia lanengatik da ezaguna, eta norbait harritu daiteke orain lan haiek utzirik euskara batuaren historia eta euskara batuaren inguruko iritziak plazaratzeari ekin diolako, baina gauzak ez dira hola, gorago erran dudan bezala, hemendik, batasunetik abiatu baitzen Eibarko iker-tzailea, eta dialektologia lanak beranduagoko eginkizun baizik ez baitira izan haren jardunbidean. Ni horregatik harritu, jakina, ez naiz egin, baina harritu naiz eta are lotsarritu Zuazo den dialektologialariak liburuan barna, han-hemen, izkiriartzen dituenak irakurririk, egia erran ez baintuen espero: dialektoak Euskal Herria zatitua egotearen ondorio di-

rela dio, eta hala dateke hau, eta gainera naturaletik gutxi dutela («Euskalkiak “naturalak” direla diote zenbaitetik, baina garbi dago naturaletik gutxi dutela euskalkietako zenbait gertakarik», 57); Sabino Aranak goresen zuen euskararen garapen fonetiko, hizkuntza batzearekin desager zitekeena, herri zatituaren oihartzuna iruditzen zaio egileari, «sakabana-tuta bizi diren hiztunen lekukotasuna, hizkuntza gaitzetsiaren eta baztertuaren halabeharra» (81). Orobat bukaera aldean: «Nik neuk, behinik behin, ez dut sekulan hizkeren eta euskalkien apologiarik egingo, ez ditut sekula bedeinkatuko eta goraipatuko» (245).

Egileak liburua lau sail nagusitan zatitu du: atarikoak, 1964 arteko bide luze eta nekeza, euskara batua eta geroa, bibliografiaz landara, baina, egia erran, bigarrena eta hirugarrena sail berean sar zitezkeela iruditzen zait, biek euskara batuaren historia azaltzen dutelako, bata 1964 artekoa eta besteak data horretatik orain artekoa. Atarikoak, bestalde, hitzaurre gisako atalño llaburra da eta bibliografia testuan zehar aipatutako lanen berri zehatza ematen duen liburua eta artikulu zerrenda. 1988ko argitalpenetik gehien hariantzen dena euskara batuaren geroari eskaintzen dion parte da, ez bairik gabe, eta, beraz, erran dezakegu liburuak bi zati nagusi dituela: euskara batuaren orain arteko kontuez diharduena eta hemendik aurrerakoez mintzo dena. Bigarren honetan ere denak ez dira etorkizunari begirako igarkizun edo iritziak; adibidez “Hizkuntzen mundu harrigarria” izenarekin ageri denean oraingo gauzak ukitzen dira eta beste bi kapitulu nagusietan ere, irudi duenaz bestera, egilea ez zaio sobera lotzen etorkizunean egin behar denari, edo handi-handika baidarik ez zaio lotzen, xehetasunetan sar-

tu gabe, bestela jokatzea igarle lane-tan hastea litzateke eta, honek duen arriskuarekin.

Niri Zuazoren lana biziro interesgarri iruditzen zait euskara batuaren historia ezagutzeko; honetan ez dago zalantzarik: Iparraldeko Leizarraga, Axular, Oihenart, Tartas, Urte, Sarako Etxeberri, Duhalde, Darrigol, Xaho eta besteren jokamoldea azaltzen da liburuan, laburki, hori bai, bestela segur aski luzeegia aterako zelako eta gauzak sakonkiago ikusi eta ikasi nahi dituenak tesia hor duelako, irispidean. Hegoaldeko Larramendi, Mendiburu, Kardaberratz, Mogel, Frai Bartolome, Añibarro, Zabala, Uriarte eta Aizkibelen jokabidearen berri ere ematen digu egileak, eta, jakina, ez zaio atzendu Humboldten eta gurean hainbesteko eragina izan zuen Bonaparte printzearen lana aipatu eta iruzkintzea.

Sabino Aranak euskararen batasunari egin zion kaltea ere nabarmentzen du Zuazok, ezaguna den bezala haren itzala luzea izan baita Hego Euskal Herrian, batez ere berak sortu zuen EAJ alderdiaren birtartez. Zernahi gisaz, honen barnean denak ez ziren batasunaren kontra-koak: salbuespenik nabariena Eleizalde, Ikabaltzeta eta Belaustegigoi-tia dira egilearen arabera. Lehena euskal soziolinguistikaren sortzaile-tzat ematen du eta hirugarrenaz, berriaz, erraten du Hegoaldean XX. mendiaz geroz sortzen hasten diren eta euskara ongi arautua eskatzen duten euskaldun berrietakoa zela.

Euskaltzaindiaren sorrera garrantzi handikoa da, dudarik gabe, euskara batuaren bilakabidean, bere buruari ezarri zizkion hiru helburuak ortografia arautzea, hiztegia zehaztea eta Euskal Herri osorako literatura hizkera eraikitzea direnez gero. Hizkera batuaren alde zeuden

guztiek ez zuten, halarik ere, berdin pentsatzen hautatu beharreko ereduaz: batzuek (Altubek erraterako) gipuzkera zekusaten egokiena, beste batzuek Azkueren *Euskal-Izkindearen* ildoko jatorrizko euskara alegiazko batera jo nahi zuten, zenbaitetik bizkaiera proposatzen zuten aukera hoberentzat eta Azkue handiak, azkenik, gaztaroko bekak (Euskal-Izkindea) ahanztirik, gipuzkera osotua aldeztu zuen, hitzez eta egitez, idazteko ere ibili baitzuen, *Ardi galdua* deritzan kontakizunean.

Ezin da alde batera utzi, bestalde, Federiko Krutwigen lapurtera klasikoaren aldeko hautua, hastapeneko atxikimenduen ondotik, berehala, bazterturik gelditu bazen ere, euskara bizian oinarriturik ez zegoe-lako, besteak beste. Lafittek bere gramatika ezagunean bildutako nafar-lapurterak, edo Zuazok dioen bezala, nafar-lapurtarrak euskara bizia zuen sustrai, baina txokokeriak onartzeaz gainera ez zuen kontuan hartzen Euskal Herria bere osotasunean eta azkenean batasunerako oztopo gertatu zen. Azkueren gipuzkera osotua lekeitiarra bera zen eta hau hildakoan erabiltzailerik eta aldeziarik gabe gelditu zen. Akademiak, azkenik, Zuazoren arabera, ez zuen sasoi hartan iritsi behar zuen maila iritsi, eta, gainera, «auziak konponbidetan sartzeko zirikatzaile, bultzatzaile, bideratzaile eta antolatzaile izateko erantzukizuna ere ez zuen bere ardurapean hartu» (146).

1960an etorri zen aldakuntza, larria etorri ere, industriaren gorakadarekin emigrazioa gelditu, inmigratioa hasi eta, honekin batean, politika eta kultura arloko mugimendu eta ekinbide berriak sortu baitziren, horietarik garrantzizkoenetakoa gau eskolen eta ikastolen jaiotzea, hauek zuten testu premia gorria ikusirik hizkera batua ezinbestekoa zelako.

Honetaz landa, Zuazok dioenez, idazleek, kazetariak, kantariak, bertsolariak eta bestek ahalik eta jende multzorik zabalenera iritsi nahi zuten eta euskara gizarte hiritarrean txertatzeko, kultura esparruetan hedatzeko euskara batuaren beharra zegoen. Euskal Herria bere osotasunean ikusten hasteak ere eragin handia izan bide zuen.

Aldakuntza giro honetan batuaren aitzindaritzat Aresti eta Txillardegi dakuski Zuazok, lehenak 1960ko *Maldan Behera* poeman artean sortzeko eta arautzeko zegoen euskara batua ibili zuelako eta bigarrenak, zirikatzaile eta akuilatzaile izateaz gainera, Baionan 1964an egin zen biltzarrerako proposamen zehatzak biltzen zituen txostena apailatu zuelako. Bi idazle handi hauekin batera Koldo Mitxelena eta Luis Villasante dira Zuazorendako euskara batuaren lehen urrats haietan garrantzi gehiena izan zuten euskalariak. Euskaltzaindiak bere jaiotzearen berrogeita hamargarren urteurrenaren karietara egin beharreko ospakizunetarako euskararen batasuna finkatzeko txostena egin zezan agindu zion Errenteriako hizkuntzalari ospetsuari, eta honek egin beharra onartu, bizkarreratzen zuen lanaren pisua eta erantzukizuna argi ikusten bazuen ere.

Mitxelenak 1968an Arantzazun izan zen batzarrerako prestatutako lanak bost atal zituen (ortografia, euskal hitz eta aldaera lexiko zaharrak, hitz berriak, morfologia eta sintaxia) baina, eta oraingo begiekin ikusirik arraro aurkitzen badugu ere, *h* letraren erabilera izan zen hautsak gehienik harrotu zituen gaia, hainbeste non hau zela kausa zahar eta gazteen arteko haustura gertatu baitzen; honela dio Zuazok: «Ordu arte aukeran zegoen *h*-a erabiltzea, eta erabiltzearen aldekoa zen gazteria

gehiena. Ipar Euskal Herria batasuna era ekartzea zen horretarako arrazoiak. Adinekoek, osterak, lehengoak eusten zioten eta, ulertzeko denez, neketsu gertatzen zitzaizkien *h-z* betetako izkribuetara begiak ohitzea». Giro nahasi honetan Villasante euskaltzainburuaren gidaritzak erabakigarri suertatu zela iruditzen zaio Zuazori, hura gizon argia izanik Akademiaren egitura goitik behera irauli eta uzkaile zuelako aurrena, eta jakinduria zabaleko gizon ikasi-jantzia zelako bigarrenik, aspaldidanik euskararen batasunarekin kezkatua zegoena.

Arantzazuko 1968ko batzarren ondotik ortografia alorreko erabakiak etorri ziren 1971n, aditz laguntzailearen ingurukoak bi urte beranduago, eta aditz trinkoari buruzkoak 1977an. Hurbilen urtean, 1978an, Arantzazun hartutako erabakiak betetzen ziren ala ez ikusteko hamar urteko epea bukatzen zela eta, beste biltzar bat egin zen Bergaran, eta euskara batua idazle eta irakasle gehienek onartua zutela garbi ikusi zen. Zenbait urte beranduago, 1994an Leioan egindako batzarrean *Arauek* izeneko bilduma sortzea erabaki zen, Euskaltzaindiak hartutako erabakiak bildu eta jendearenganartzeko. Garaitu hartan ebakerraren inguruko arauak etorri ziren (1998), baina honetan, liburuaren egileak dioen bezala, ez ziren gai guztiak erabaki; azentuarena adibidez finkatu gabe gelditu zen, nahiz eta premia gorria egon.

Zuazok Euskaltzaindiaren 1994az geroko araugintza begi onez dakusa, baina bi akats nagusi egiten direla uste du: lehena eman diren zenbait arauen azpian dauden arazoak «garbi eta garden» ez ematea da, eta bigarrena euskara eta hizkera batua ez bereiztea. Aurrenekoa dela-eta toponimia arloko joan-etorriko erabaki

batzuk kritikatzeko ditu, ez baita konprenitzen, erraterako, nola hasiera batean *Laguardia* zena *Biasteri* bihurtu den gero eta *Guardia* buruenik, edo hastapeneko *Jaurrieta* nola bilakatu zen *Eaurta* gero, *Eiaurrieta* ondoren, berriz *Jaurrieta*-ra itzultzeko, eta arrazoi pixka bat edo puxka bat badu Zuazok, baina ez du oraindik ikusi, dirudienek, toponimiaren arautzea, onomastikarena oro har, azken urteak arte zeharo landu gabe egon den arloa dela eta hemen, bestetan bezala, ikerketa lana eta irizpideak garbi izatea baitezpadakoa dela.

Arabako herriari dagokionez «hasieran *Laguardia* zena» erdarazko izena besterik ez da, ez euskararako proposatu den ezer, ez gutxienez Franco hil zenez geroztik: 1979ko *Euskal Herriko Udalen Izendegia*-n *Biasteri* ageri da eta, eremu aspaldi erdaldundua izanik, ikerketa sakona egin ez den bitartean ez dugu jakin euskaraz *Guardia* erraten zela, *Guardiabidea*-ren moduko mikrotoponimoen berri ez genekielako, H. Knörrrek zuzentzen duen taldearen lana iritsi arte. Nafarroako herriak den bezainbatez, irizpide kontua dugu funtsean: 1979ko izendegian aldaera herrikoi-eboluzionatuaren alde egin zuen Euskaltzaindiak, 1990eko *Nafarroako Herri Izendegia*-n, aldiz, aldaera arkaikotzat jo daitekeen *Eiaurrieta* eman zuen Akademiak lehen aukeratzat eta *Jaurrieta* bera, baina [j] soinuaz ebakitzen zela segurtatu nahi zuen *Ihaurrieta* grafiarekin, bigarrentzat. Oraingo *Jaurrieta* euskara batuaren ebakera finkatu ondoko proposamena da, orain [j] ahoskera ziurtatua dagoela irudi baitu. Nola nahi dela, horrelako gorabeherak beste arloetan ere izan dira, eta normala da, gure egoera ezaguturik, eta estonatzeko gaitu pittin bat Zuazok toponimia arlokoak baizik ez aipatzeko, begi kritikoak, nahi izanez ge-

ro, bestetan ere baitu non bazkatu, urrunera gabe.

Hurrengo ataletan euskara batuaren geroaz arduratzen da Eibarko ikertzailea, gorago erran dudan bezala ukitzen dituen guztiak etorkizuneko kontuak ez izanagatik ere. “Etorkizuneko euskara batua” izenekoan, berriz, zuzenean lotzen zaio egilea bere ustez hizkera batuak hartu behar duen bidea azaltzeari: euskara batuaren alderdi soziolinguistikoa gehiago landu behar da, kontuan gehiago hartu behar da, euskara zaharrari zenbaitek gehiegizko begirunea izan diote, inon eta inoiz izan ez diren osagaiak erabiltzeko grina izan da, euskalki guztietako osagaiak nahasian erabili nahi hori alde batera utzi behar da, eta, orobat, euskalkietako txokokeriak eta bitxikeriak euskara batuan txertatzeko ahalegina ere baztertu behar da.

Zuazok dioenez «orain arte euskara batu mota bera egin da edonon, edonorekin eta edonoiz, eta hori ez da zuzena ez zuhurra» (238), ezin baita euskara batu bera irakatsi alderdi erdaldunetan eta alderdi euskaldunetan; hauetan, bistan denez, lekuan lekuko hizkera hartu beharko da, oinarritzat ez bada, bai gutxienez aintzat. Bestalde, egilearen arabera euskara batua «biziagoa, beroagoa, indartsuagoa eta naturalagoa» bihur-

tu behar dugu, «gaur egun duen “plastiko” itxura, “izotz” ukitu eta pedanteria usain horiek kenduta» (242). Euskaldun berrioi ere arreta handiagoa ezarri behar zaigu, orain arte luzeegi eta garestiegi gertatu delako «erdaldunek euskara ikastea eta Euskal Herrian bertakotzea» (243). Hemen, bistan da, etorkinengan edo haien ondorengoengan pentsatzen ari dateke Zuazo, bestela ezinezkoa baita bertakoak garenok bertakotzea; ez ordea, beharbada, *bertakogotzea*. Azkenik, nik zail dakusat euskaldun berriak «erraz, laster eta merke erabateko *euskaldun* bihurtzea», ez gauzak anitz aldatzen ez bada, Nafarroan segurik, eta «euskarekin eroso ibiltzea eta euskararekin gozatzea» are zailago iruditzen zait, eta esperientziaz diot hau, euskaldun berria izateak ziurtasunik eza baitu bidelagun.

Bukatzeko, liburu ederra apailatu du oraingoan ere Koldo Zuazok, egungo ikasleek normaltzat, egintzat ematen duten gure euskal koinea nola joan den osatuz, gaur non gauden eta hemendik aitzinako bideak nolakoa izan behar duen edo, behintzat, nolakoa izan daitekeen jakin nahi duenak irakurri beharrekoa.

Patxi Salaberri